

M. Paz Brozas Polo,
Professora de Pedagogia de l'Activitat Física,
INEF de Castella-Lleó.

ELS OBJECTES: RECURSOS PEDAGÒGICS EN EXPRESSIÓ CORPORAL

Resum

En el present article s'analitzen les possibilitats que els objectes ofereixen al docent com a recursos pedagògics utilitzables en el procés d'ensenyament-aprenentatge en l'expressió corporal. Es descriuen les múltiples funcions específiques assignables en l'esmentat àmbit i alguns dels aspectes didàctics més destacables i susceptibles de discussió i revisió. Partim de la justificació de l'ús expressiu dels objectes, i de la proposta sobre la pluralitat funcional —punt de partida i aspecte central— passem a les possibilitats de caracterització i elaboració de tipologies didàctiques; seguidament incidim en l'ampli marge de transformació i construcció, i conclouem amb el plantejament de les discussions pedagògiques sobre el lloc dels objectes en la progressió d'ensenyament-aprenentatge.

Paraules clau: didàctica de l'expressió corporal, recursos pedagògics, material didàctic.

Introducció

Les activitats d'expressió corporal cada vegada gaudeixen de més consideració en la confecció dels currículums oficials com un imperatiu i una opció en la docència de l'educació física. S'està produint un cert canvi en la sensibilitat pedagògica que, a més d'afectar principis, estratègies i mètodes, incideix particularment en la selecció dels continguts d'ensenyament. Com es desprèn del tractament de l'educació física en el disseny curri-

cular vigent, es contemplan continguts expressius entre els continguts mínims obligatoris en tots els nivells d'ensenyament.

Segons aquestes directrius curriculars, el docent es veu obligat a contemplar en les seves intervencions educatives una sèrie de continguts pedagògics corporals relativament nous —"expressió corporal"— amb els quals en molts casos no està familiaritzat. Aquestes innovacions curriculars en relació amb l'expressió corporal poden arribar a plantejar serioses dificultats de posada en marxa i aplicació didàctica i, fins i tot, una certa resistència per part del docent si abans no experimenta corporalment aquesta mena de continguts i sobretot si no coneix ni utilitza els recursos que poden facilitar la fita didàctica esperada. La reflexió sobre el conjunt d'aspectes estratègics i les diferents opcions de recursos didàctics a partir de l'anàlisi dels quals és possible optimitzar el procés d'ensenyament-aprenentatge de l'expressió corporal és el punt de partida i la preocupació de la qual sorgeix el plantejament d'aquest article —sobre els objectes—, un dels elements mitjancers fonamentals dins l'ampli camp que constitueixen els recursos pedagògics en expressió corporal.

Els recursos didàctics ofereixen moltes possibilitats de classificació i ordenació, però de vegades es perd de vista la perspectiva global en què s'insereixen i interrelacionen; partim de la consideració de dos grans grups de recursos: el de les tècniques didàctiques o recursos metodològics, que fan referència a les formes d'intervenció i propostes d'organització, i el dels suports-estímul.

En aquest segon grup cal distingir tres tipus de recursos, els espacials-matèrials, els sonors-visuals i els humans. Tot i que es podrien establir matisacions i confluències entre uns i altres tipus, el punt d'ubicació dels objectes se situa dins els recursos espacials-matèrials.

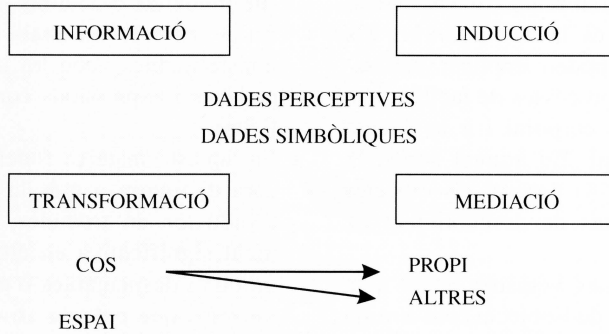
La utilització expressiva dels objectes

El tractament didàctic dels objectes possibilita l'aproximació a una àmplia gamma de materials apropiats per a la seva utilització en les sessions d'expressió corporal, així com a les funcions que se'ls pot assignar i als usos i les transformacions dels objectes de què es disposi tot i que no hagin estat aportats per a aquest fi. Les seves funcions inclouen, sota els principis de la pedagogia lúdica, la magnitud dels processos expressius i creatius.

Els objectes, en tant que material didàctic polifacètic, s'inscriuen en el codi de les relacions espacials i intervenen en les interaccions corporals. Sobre aquest aspecte, L. Lurcat (1979) distingeix dues fonts de coneixement de les referències espacials. La primera es refereix a les relacions interpersonals i la segona a les accions de les persones sobre els objectes; aquesta darrera determina o configura l'espai inter-objectes: "espai" construït per les possibilitats que ens confereix la nostra percepció de la presència dels objectes.

Tenint en compte aquest plantejament, els objectes poden ser considerats com una subcategoria espacial —en tant que intervenen en la confi-

PLURALITAT FUNCIONAL

Quadre 1

guració espacial i en tant que faciliten la percepció de les dimensions espacials que reproduïxen i materialitzen— o com una subcategoria corporal —en tant que prolonguen les possibilitats corporals i intervenen en les relacions corporals.

Pluralitat funcional —polisèmia— dels objectes

Els objectes constitueixen un suport material i tenen moltes aportacions didàctiques. Sobre la utilitat dels objectes en el procés d'ensenyament-aprenentatge de l'expressió corporal destaquem cinc possibles funcions: la funció de recolzament, la informativa, la inductiva, la transformadora i la de mediació (vegeu quadres 1 i 2). La funció de *recolzament* és la que atorga a l'objecte la seva capacitat de seguretat, tranquil·litat, com a escut i suport emocional. Aquesta concepció del material com a ajut valuós en relació amb la desinhibició corporal ha estat experimentada i estudiada amb cura per G. Barret (1989). La funció que nosaltres anomenem de recolzament té una dimensió triple: equilibració, distracció i provocació (vegeu quadre 2).

FUNCIONS PSICOPEDAGÒGIQUES (Barret, G. 1989)

- EQUILIBRAR / DEFENDRE
- DISTREURE / MOBILITZAR
- PROVOCAR / JUSTIFICAR

Quadre 2

Els objectes equilibren en tant que proporcionen al cos del debutant un suport per protegir-se, per defensar-se. És una manera de donar confiança a un cos que busca ocupació i es pot trobar incòmode i desprotegit en un espai buit. Els objectes, per la seva corporalitat, tenen la capacitat de distreure —i concentrar simultàniament en la mesura que duen l'atenció del propi cos al cos de l'objecte—, distracció que facilita la desinhibició, disminueix la tensió que pot provocar l'atenció —pròpia i dels possibles observadors— sobre el propi cos. En aquesta funció de distracció poden ser especialment eficaços els objectes mòbils que provoquen desplaçaments.

La provocació s'entén en tant l'objecte actua com a pretext i justificació de l'acció i el moviment.

En les funcions de provocació G. Barret (1989) distingeix el *medium* individual i el *medium* col·lectiu; en el segon cas apareix una provocació que ens sembla especialment significativa, a la qual dediquem un espai a part: la comunicació.

—L'objecte com a font múltiple d'*informació* aporta una important quantitat de dades perceptives i simbòliques. En primer lloc proporciona informació sobre les seves pròpies peculiaritats tèxtils, formals, sonores, olfactivas, etc. A més, els objectes ens informen sobre nosaltres mateixos a través de les sensacions produïdes pel seu contacte amb el nostre cos i de les reaccions que ens provoquen, constitueixen en aquest sentit un mitjà excepcional d'autoconeixement. Alguns objectes —pilotes, cordes, etc.— poden facilitar-nos informació temporal i rítmica, gràcies als intervals de so o contacte que es produeixen durant la seva manipulació. També ens informen sobre l'organització espacial de la situació expressiva concreta —poden ser signe de presència o absència, ens poden orientar sobre la nostra posició, etc.

S. Martinet (1991, 194) estableix una sèrie de passos progressius en la relació amb els objectes, en la part de l'intercanvi informatiu. Des de la nostra òptica percebem en la seva descripció les fases de relació següents:

- Fase de diversió i acostament sensitiu a l'objecte desconegut: descobriment de les seves característiques.
- Fase d'estretament de la relació entre l'objecte i el cos: primer es mobilitza l'objecte i posteriorment davant l'objecte immòbil és el cos el qui ho aborda amb diverses postures i moviments.
- Fase simbòlica on es pot donar l'establiment de diàleg a partir de distanciaments i aproximacions a l'objecte

o a partir de l'assignació d'un personatge en el propi objecte. Aquesta fase ens situa ja en la funció inductiva des de la potenciació imaginativa.

—Una altra de les funcions més destacables té a veure amb la *inducció* derivada dels objectes. Constitueixen sens dubte elements provocadors perquè desperten reaccions associatives, animant els processos imaginatius, portant a determinats estats emocionals i qualitats de moviment. Estimuladors de l'acte creatiu, per la seva aportació informativa combinada amb l'acostament a la disposició lúdica, actuen com a desencadenants de l'acció i per tant de l'expressió corporal. A propòsit de les reaccions que els objectes provoquen en nosaltres, L. García i T. Motos (1990) insisteixen en l'amplitud, originalitat i subjectivitat de les significacions i imatges derivades de les experiències amb els objectes. Fins i tot dins un estret marc cultural els objectes gaudeixen d'una sorprenent propietat polisèmica. Els significats i les respostes s'associen íntimament a les experiències i característiques personals.

—La quarta gran funció és la relacionada amb la *transformació*. La presència d'un objecte pot modificar l'aspecte i les possibilitats espacials, així com el propi cos. La modificació de l'espai té a veure amb el que hem anomenat anteriorment objecte com a subcategoria espacial, com a element actiu dins de referències espacials es constitueix en referència espacial ell mateix. Quant a l'objecte com a subcategoria corporal en relació amb la capacitat transformadora sobre el cos, pot ser utilitzat com a material per a la modificació del propi cos o per a la modificació del cos de l'altre. Aquesta modificació es pot dirigir a canvis dimensionals i funcionals —com ara els que proporcionen les xanques—, a canvi d'imatge o respondre a meca-

nismes de protecció —és una de les possibilitats de les màscares—, etc.

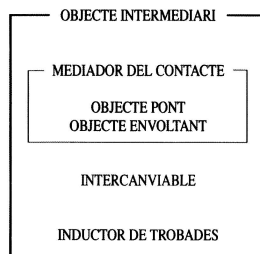
—L'última gran funció que assignem als objectes és la de *mitjancer*. Els objectes es poden implicar directament en els processos de facilitació a l'acostament corporal i a la relació interpersonal. En aquest sentit P. Stockoe (1978) descriu els objectes com a mitjans de descobriment de l'altre.

Distingim dues vessants quant a la consideració de l'objecte com a mitjà d'acostament corporal progressiu: l'objecte intermediari —per mitjà del qual entro en contacte— i l'objecte intercanviable —amb l'objecte compartit em comparteixo— (vegeu quadre 3).

- Com a mitjancer del contacte facilitat el primer acostament, la reducció

- Com a element intercanviable, es converteix en objecte compartit, que permet una alternança, successió o simultaneïtat d'accions corporals. En el cas dels materials fàcilment transformables, rebo les idees i les petjades i expressions corporals de l'altre.
- En aquesta mateixa funció mitjançera distingim a més la propietat d'inductor de trobades, especialment significativa en els objectes mòbils i desplaçables o en aquells objectes que pel seu atractiu convergeixen l'atenció de diversos implicats. En la recerca d'un mateix objecte, a més de l'objecte se'm presenta l'altre.

En la proposta metodològica de Marta Schinka (1988), tot i que de forma desordenada, es manifesten les múltiples vies de mobilització dels objectes en relació grupal: el passatge de moviment, la manipulació d'un objecte comú, el recolzament estàtic o dinàmic sobre l'objecte, el pols comú guiat per la sonoritat, la percussió o el ritme del moviment de l'objecte, la construcció d'un ambient, etc.

Quadre 3

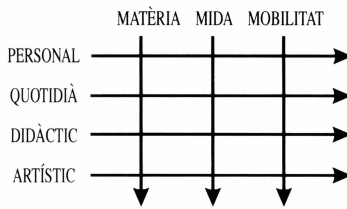
progressiva de les distàncies intercorporals. L'objecte permet rebre i transmetre sensacions —com en el cas de la pilota mitjançera del massatge—, propostes corporals, idees o emocions —com en l'ús en moviment de la corda, goma o fil de contacte. Per mitjà de l'objecte es prolonga a més la sensibilitat corporal, s'amplia l'abast perceptiu —bastó. Anomenem objecte-pont el material que s'interposa entre dos cossos en relació i objecte-entornant el material —com una caixa o roba— que crea un espai comú de comunicació.

Caracterització i tipologia dels objectes

Quant a la caracterització i adequació dels objectes en expressió corporal, hem dissenyat un quadre de doble entrada on la convergència entre l'origen de l'objecte i les qualitats d'aquest ens situa en una altra —entre moltes— possibilitat reflexiva i experimental (vegeu quadre 4). Entre les qualitats hem seleccionat la matèria, la grandària i la mobilitat.

Entre els possibles orígens plantegem els objectes personals, els quotidians, els didàctics i els artístics. Considerem objectes personals aquells de propietat individual —dels alumnes— estretament vinculats a l'amo, amb una història i llaços afectius. Cal prendre precaucions en l'ús d'aquesta mena d'objectes on apareixin els fac-

CARACTERITZACIÓ I ADEQUACIÓ

Quadre 4

tors de lliurament i de risc. La posada en comú implica l'acceptació d'un ús que no és el personal i escapa al propi control, en relació amb el coneixement i la cohesió del grup d'alumnes. Els objectes *quotidians*, seleccionats pel docent per la seva vinculació amb aspectes extraescolars de la vida i a la contribució de la qual també poden participar els alumnes, són especialment valuosos perquè provoquen accions corporals molt diverses i faciliten la utilització de l'imaginari en situació expressiva.

Per objectes *didàctics* entenem aquells materials convencionals construïts específicament per a un fi didàctic, l'ús dels quals està lligat a l'activitat escolar i específicament del context de l'educació física —pilotes, cèrcol, piques, matalassos, etc. Els objectes didàctics d'altres matèries es podrien considerar en aquest context com a límits entre els didàctics i els quotidians.

Finalment, quant a l'origen de l'objecte, definim els *artístics* com aquells construïts específicament per a activitats de tipus expressiu com ara màscares, disfresses, marionetes, etc. En aquest grup considerem important certa precaució a causa d'una banda dels costos o les dificultats d'accessos i de l'altra en relació amb els prototipus. Si bé alguns d'ells resulten molt útils en expressió corporal, sobretot en el cas dels més senzills, ens sembla oportú assenyalar en aquest punt la possibilitat constructiva a partir de materials plurifuncionals. Podríem es-

tablir en aquest sentit un cinquè grup que seria el dels objectes *construïts* pels mateixos alumnes, com a part de l'activitat corporal expressiva o des d'un plantejament interdisciplinari en relació amb altres àmbits expressius. Quant a les qualitats dels objectes com a criteri de classificació, en relació amb la matèria de fabricació, la grandària o la mobilitat es poden establir a partir d'aquestes, un altre dels múltiples anàlisis paral·lels. Però ens interessa incidir, més que en els exemples de classificacions possibles, en l'interès de fer convergir diversos criteris i diverses perspectives de reflexió.

Transformació i construcció d'objectes

La transformació dels objectes forma part d'una estratègia docent justificable des de diversos punts de vista. En primer lloc utilitzar material transformable i permetre a l'alumne la intervenció creativa sobre aquest incideix positivament en l'aprofitament dels recursos disponibles. Però a més dels aspectes econòmic-ecològics ens interessen les possibilitats lúdiques, expressives i comunicatives que es desprenen d'aquest tractament pedagògic de la modificació.

Entre les qualitats recomanades per G. Barret per a l'ús dels objectes com a *medium* en expressió, destaca la simplicitat —objecte conegut—, la neutralitat —objectes que no condicionen: mínim valor estètic, moral, simbòlic o afectiu—, l'atractiu —objecte agradable—, la manejabilitat —objecte present, no gaire petit, ni molest, ni pesat, ni excessivament gran— i la *transformabilitat*. “És la qualitat més important per facilitar el canvi de funció i permetre la multiplicitat d'usos. Aquesta qualitat està lligada a la simplicitat. L'objecte, com més simple és, més transformable resulta (hipòtesi). Un bastó es pot convertir en una flauta, en una pipa, en un fuet, en una

batuta... però una escombra permet menys transformacions” (Barret, 1989, 147).

Entre els objectes fàcilment transformables destaquem el conjunt d'objectes flexibles com a cordes, teles, etc. que es presten a les variacions de la seva forma o que tenen capacitat de recuperació, de descomposició, etc.

El *medium* imaginari —usual en tècniques corporals com el mim—, com a forma d'expressió corporal exigeix el contacte previ amb objectes, tot i que es pot plantejar el treball amb objectes en l'imaginari a partir de les vivències quotidianes, introduir l'objecte real com a referència perceptiva i tornar al treball corporal amb *medium* imaginari, en una dinàmica alternant objecte real-objecte imaginari.

Un altre dels plantejaments didàctics de la transformació és la modificació simbòlica o imaginària. Un objecte pot ser transformat materialment de forma parcial, amb l'agregació d'altres objectes o parts d'aquests o transformar-se en la seva totalitat. Aquesta possibilitat s'enriqueix amb les propietats de polisèmia i simbolisme ja descrites en apartats anteriors.

Lloc dels objectes en la progressió didàctica

Un focus de problemàtica didàctica sorgeix en el plantejament de l'adequació de l'ús dels objectes en les diverses fases de l'aprenentatge expressiu, on les posicions estudiades assoleixen consideracions molt diverses, des de l'objecte com a element imprescindible fins a l'objecte com a excés o impediment —cas extrem plantejat des de la filosofia introduïda pel “teatre pobre” de Grotowski (vegeu quadre 5).

Des del nostre punt de vista —en aquest aspecte coincidim amb la majoria dels autors— no té sentit rebutjar objectes en el procés d'aprenentatge expressiu; si bé són nombrosos els interrogants que sorgeixen en rela-

ció amb el moment i la forma més oportuns per utilitzar-los didàcticament.

Mateu, M. (1992) presenta l'ús dels objectes com una oposició complementària posterior a un treball corporal previ. "Els objectes constitueixen el complement idoni per enriquir i

UTILITZACIÓ EXPRESSIVA DELS OBJECTES

JUSTIFICACIÓ EN LA PROGRESSIÓ DE L'ENSENYAMENT

- * AJUDA DIDÀCTICA INICIAL
- * RECURS COMPLEMENTARI DE LA FORMACIÓ CORPORAL
- * INTERFERÈNCIA O LÍMIT

Quadre 5

prolongar el treball corporal anteriorment realitzat. L'objecte és entès no com una cosa externa a l'individu sinó com una continuació d'ell mateix, com una cosa que li permet aprofundir des d'una perspectiva diferent el coneixement de la seva realitat corporal, enriquint-la amb noves relacions" (Mateu, M. 1992).

Però potser, més que com a elements d'una etapa avançada en el procés de formació es poden entendre els objectes com a facilitadors indispensables precisament en els primers moments d'intervenció.

Barret, G. (1989) en general proposa una progressió caracteritzada per la disminució dels ajuts externs; entre aquests ajuts es troben els objectes, els materials didàctics que l'autora denomina el *medium* en la seva pedagogia de l'expressió. "Haureu constatat que és impossible tenir una ex-

pressió-comunicació lliure, espontània, gratuïta. Calen els pretextos, les mediacions, les situacions favorables. Progressar en expressió dramàtica significa tenir cada vegada menys pretextos, menys mitjans externs, menys mediacions; ser capaç d'expressar-se a la seva manera, amb els seus mitjans, segons les seves eleccions. Però per arribar a això cal un aprenentatge, una graduació on l'ajut exterior sigui cada vegada menor" (Barret, G. 1989).

Entre els plantejament de Mateu, M. i Barret, G. s'estableix un espai de desacord en la mesura que els objectes apareixen en llocs oposats en les seves respectives progressions d'ensenyament. Des de la nostra perspectiva, els objectes poden ser beneficiosos tant en l'inici com en fases més avançades de l'aprenentatge, en cada moment s'han de posar en funció de l'interès específic.

Conclusions

Tot recurs didàctic té unes funcions, unes possibilitats, però també uns límits i fins i tot uns riscos. Que els mitjans utilitzats optimitzin i enriqueixin el procés educatiu dependrà de l'explotació i adequació oportuna d'aquests, en relació amb l'estudi i l'experimentació sobre les seves aportacions. Com a part de la complexitat educativa, els objectes en expressió corporal tampoc no poden ser concebuts aïlladament sinó en interacció amb la globalitat dels factors pedagògics.

La investigació pedagògica en l'àmbit de l'expressió corporal a penes despunta en la nostra literatura, un

camp de l'educació física amb àmplies perspectives curriculars, on les anàlisis didàctiques escassegen i en el qual considerem necessàries i atractives les possibilitats d'avançar en l'enriquiment mutu de la pràctica i la teoria.

L'estudi dels objectes i dels suports didàctics en general constitueix un punt de partida òptim per les seves característiques motivants lligades a la multiplicitat d'enfocaments d'anàlisi que suggereix, per a l'inici del docent en la reflexió pedagògica de l'expressió corporal.

Bibliografia

- BARRET, G. (1898) *Pedagogie de l'expression dramatique*, Recherche en Expression, Quebec.
- DENIS, D. (1980) *El cuerpo enseñado*, Paidós, Barcelona.
- GARCÍA, L.; MOTOS, T. (1990) *Expresión corporal*, Alhambra, Madrid.
- HERNÁNDEZ VÁZQUEZ, J. (1990) "El material como medio de aprendizaje y de relación pedagógica en la actividad física", *Apunts d'Educació Física i Esports*, núm. 22, Barcelona.
- LURCAT, L. (1979) *El niño y el espacio*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- MARTINET, S. (1991) *La musique du corps: expression par le mouvement* Au Signal, Lausanne.
- MATEU, M. (1992) *1000 ejercicios y juegos aplicados a las actividades corporales de expresión*, Paidotribo, Barcelona.
- MATOSO, E. (1992) *El cuerpo escénico*, Paidós (Técnicas y lenguajes corporales), Barcelona.
- OSORO, J.M. (1991) *Didáctica de la expresión corporal: aproximación teórica y revisión bibliográfica*, ICE, Universitat de Cantàbria.
- SCHINKA, M. (1988) *Expresión corporal: bases para una programación teórico-práctica*, Editorial Escuela Española, Madrid.
- STOCKOE, P. (1978) *Expresión corporal: guía didáctica para el docente*, Ricordi Americana, Buenos Aires.